

УДК 82.09:929*Чугуя
DOI: 10.26565/2227-1864-2019-81-19

П'єса «Степовий орел» О. П. Чугуя – зразок драматургічного портрета в жанровій системі біографічної творчості письменника

І. А. Куриленко

*кандидат філологічних наук, доцент,
Харківська державна академія культури;
e-mail: spring2007@ukr.net; https://orcid.org/0000-0001-8340-2192*

У статті простежується особливість використання біографічного матеріалу в літературній творчості О. П. Чугуя, зокрема при створенні образів Г. Сковороди, В. Каразіна, О. Курбаса, В. Івасюка та інших. Однак основна увага зосереджена на аналізі драматургічного портрета засновника нової української літератури І. П. Котляревського (створеного О. Чугуєм у п'єсі «Степовий орел»), зосередженні його багатогранної діяльності, спрямованої на відстоювання права українського народу на свою ідентичність, здійсненні культурно-освітнього процесу рідною мовою.

Підкреслена висока майстерність письменника в сюжетобудуванні, створенні характерів, побудові діалогів та монологів. Визначена роль драматургічного портрета в досягненні жанрової різноманітності п'єс письменника.

Ключові слова: драматургічний портрет, діалог, театр, сцена

Куриленко І. А. П'єса «Степной орел» А. П. Чугуя – образец драматургического портрета в жанровой системе биографического творчества писателя

В статье прослеживается особенность использования биографического материала в литературном творчестве А. П. Чугуя, в частности при создании образов Г. Сковороды, В. Каразина, А. Курбаса, В. Ивасюка и других. Однако основное внимание сосредоточено на анализе драматургического портрета основателя новой украинской литературы И. П. Котляревского (созданного А. Чугуем в пьесе «Степной орел»), изображении его многогранной деятельности, направленной на отстаивание права украинского народа на свою идентичность, осуществление культурно-просветительного процесса на родном языке.

Подчеркнуто высокое мастерство писателя в сюжетопостроении, создании характеров, построении диалогов и монологов. Определена роль драматургического портрета в достижении жанровой разнообразия пьес писателя.

Ключевые слова: драматургический портрет, диалог, театр, сцена

Kurylenko I. A. «Steppe eagle» a play by O. P. Chuhuy – a sample of drama portrait in the genre system of the author's biographical creative work

Despite the fact, that literary work of O.P. Chuhuy has already become an object of scientific research by A. Novikov, T. Kononchuk, T. Virchenko and others, drama portrait still remains unnoticed by literary critics.

The aim of the author's research is an attempts to analyze the chosen type of biographical work which requires keeping a specific filling of measure while using actual material and fiction.

The peculiarities of using biographical material in the literary work of O.P. Chuhuy, in particular when creating the images of H. Skovoroda, V. Karazin, O. Kurbas, V. Ivasuk and others are surveyed in the article.

The main attention is concentrated on analyzing the bibliographical portrait of I.P. Kotlyarevskiy, the famous of the new Ukrainian literature, created by O.P. Chuhuy in his play "Steppe eagle" (which appeared in 2012), reflecting his versatile activity aimed of defending the rights of the Ukrainian people for their identity, realizing cultural and enlightenment process in their native language.

A high mastery of the author in plot creating, in building up characters, very often by just a few phrases, making up monologs and dialogues, independent of space and time, for that matter, in widely using folklore in confirmed. The important role of drama portrait for achieving of genre diversity of the authors plays is emphasized.

The above works by O.P. Chuhuy testify to complete mastery of biographical genre in the process of drama reflection of the reality, great mastery of using techniques and means of poetics, in particular, when choosing conflicts and characters capable of fighting either to a complete victory or failure, achieving maximal tension, unity and concentration of action, expressive psychological characteristics.

Thanks to these peculiarities of the play I.P. Kotlyarevskiy as a personality is shown multi-faceted and attractive way so typical of him, closely connected with social and political events of that time, in particular, with the desembrist community and national liberation movement.

That is why, the drama portrait created by O.P. Chuhuy in "Steppe eagle" maybe used not only by the teachers of high and secondary schools but also by all admirers and masters of literature, music and theatre and hence is worth of being staged by the talented servants of Melpomene.

Key words: dramaturgic portrait, dialogue, theatre, stage

Незважаючи на те, що літературна практика О. Чугуя вже стала об'єктом наукових спостережень у працях А. Новикова [3], Т. Конончук [2], Т. Вірченко [1] та інших [4], драматургічний портрет залишається поза увагою літературознавців.

Метою автора цієї розвідки є спроба проаналізувати обраний різновид біографічної творчості, який став однією з визначальних рис жанрової своєрідності письменника.

Загальновідомо, що біографічний жанр не належить до найлегших, незважаючи на наявність фактичного матеріалу про життя і творчість того, кому присвячено художній твір. Саме реальний

фактичний матеріал обмежує до певної міри використання художнього домислу, без якого будь-яке мистецтво, зокрема художнє слово, не може існувати.

А відтак, письменник, який обирає у своїй творчій практиці цей жанр, повинен володіти особливим чуттям міри використання фактичного матеріалу та художнього домислу. Це стосується усіх біографічних творів – поетичних, прозових і драматургічних, незважаючи на те, що кожен із них має свої особливості. Так, для останнього з названих є обов'язковим посилення конфлікту не лише в сюжетобудуванні, а й у створенні характерів та побудові діалогів.

Основним об'єктом наших спостережень є драматургічний портрет засновника нової української літератури – Івана Петровича Котляревського, створений Олексієм Прокоповичем Чугуєм у його п'єсі «Степовий орел» [5], яка з'явилася в 2011 році і є, на наш погляд, найбільш вдалою спробою виконати це завдання.

Одразу зауважимо, що цей вид літературної творчості є улюбленим для драматургічної практики згаданого автора. Першою була оприлюднена й поставлена в 2002 році на сцені аматорського театру «Прозріння» (який існував при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна) п'єса «Велике пророцтво». Вона приурочена двом ювілейним датам – 280-річчю від дня народження Г. Сковороди та 200-річчю заснування згаданого вищого навчального закладу, до якого певною мірою був причетний також видатний український письменник, філософ і педагог.

Незважаючи на невеликий обсяг (20 сторінок), авторів вдалося створити привабливий образ геніального українського мислителя, його глибоку обізнаність з найновішими досягненнями тогочасної європейської науки, нестримне прагнення втілити їх у вітчизняний педагогічний процес, звільнити його від застосування фізичного покарання учнівської молоді, замінивши цю варварську педагогіку гуманними прийомами стимулювання учнів до освоєння наукових знань.

Така реформа мала посприяти перетворенню Харківського колеґіуму у вищий навчальний заклад європейського рівня – університет, неодмінність появи якого в цьому краї Г. Сковорода неодноразово обґрунтував у дискусіях зі своїми сучасниками. Реалізатором цієї ідеї став, як відомо, один із найталановитіших його учнів – Василь Назарович Каразін.

То ж не дивно, що наступну п'єсу біографічного плану «Зрадлива доля» (2003 р.) О. Чугуй присвятив цій особистості. Цей твір має значно більший обсяг, ніж попередній, оскільки в його основу покладено не один епізод із життя і творчості головного персонажа, а весь біографічний матеріал. Досягнути цього було нелегко. Однак, автор використовуючи

особливості драматургічної поетики, зумів вибрати найоптимальніший епізод із життєвого і творчого шляху В. Каразіна – його митарства і переживання під час перебування в Петербурзькій тюрмі, куди його заточили бездарні кар'єристи й заздрісники, вдаючись до підступної дезінформації та брудних наклепів. У п'єсі майстерно використані різноманітні прийоми і засоби психологічного аналізу, зокрема введення образу тюремного привида, сновидінь і т. ін.

Наступною п'єсою О. Чугуя, що має всі ознаки драматургічного портрета, є трагедія «Кривава прем'єра». З'явилася вона в 2005 році у зв'язку з відзначенням ювілею видатного діяча української сцени, засновника театру «Березіль» Олександра Степановича Курбаса. Показово, що сюжетна лінія та головний персонаж цього твору багато в чому нагадують попередній, зокрема тим, що основний конфлікт цієї п'єси також виникає і стимулюється талановитою і сильною особистістю, фанатичним прагненням досягти поставленої мети, незважаючи на будь-які перешкоди, навіть тоді, коли вони наближають до трагічного фіналу. Якщо в першому випадку цього не відбулося, то в другому – він став реальністю.

Знаменно і те, що автор, змальовуючи перебування своїх персонажів у місцях позбавлення волі, не зловживає «привабливою» екзотикою тюремного побуту, але відображує його досить майстерно завдяки вдало використаним художнім прийомам і засобам. Найпоказовішою в цьому відношенні є «мистецька» практика заступниці начальника Соловецького табору політв'язнів – Катерини Сучкіної, яка заради задоволення своїх еротичних бажань, підступно грає роль шанувальниці мистецтва, співчутливої до важкої долі ув'язнених представників художньої інтелігенції, зараховуючи і себе до неї. Щоб завоювати симпатію Леся Курбаса, вона цинічно ілюструє йому намальовані нею картини, основним об'єктом зображення яких є кінцевий результат варварських тортур, здійснюваних у тюремних катівнях Соловецького монастиря.

Цим сюжетним ситуаціям, як правило, контрастують світлі епізоди з життя головних персонажів про їхні відкриття та успіхи в галузі науки та мистецтва. Досягається це завдяки майстерно побудованим діалогам і монологам, які завжди відповідають вимогам драматургічної поетики і докорінно відрізняються від побутових.

Наступним біографічним твором О. Чугуя є п'єса «Червона рута» (2012), сюжетною основою якої послужила трагічна доля талановитої особистості в радянському суспільстві початку другої половини ХХ століття – юного композитора і співака Володимира Івасюка. Вона відрізнялася від долі митців «добри розстріляного відродження» лише значно витонченішою методикою переслідування та знищення української творчої інтелігенції.

Однак, створюючи драматургічний портрет юного митця, автор п'єси і в цьому випадку віднайшов найоптимальніші прийоми правдивого відображення гіркої життєвої правди того часу. Особливістю поезики цього твору є помітні ознаки детективного жанру, продиктовані діями жорстоких охоронців радянського тоталітарного режиму, а широке використання пісенного матеріалу є цілком закономірним для твору про життєвий шлях людини, яка була фанатично закохана в музичне мистецтво і цілком присвятила себе його освоєнню та пропаганді.

Такими були чотири драматургічні портрети О. Чугуя, що передували появі п'єси «Степовий орел», яка є не менш вдалим творчим здобутком, ніж згадані попередні. Вона присвячена зачинателю нової української літератури, авторів невимірних творів «Енеїди» та «Наталки Полтавки» Івану Петровичу Котляревському і складається з двох частин – «Крізь буревій» та «Підкорення вершини», що насправді є окремими творами, об'єднаними спільною ідеєю та головними персонажами. І це не випадково: адже їхня діяльність припадає на кризовий період в історії Російської імперії, появу в ній декабристського руху, що зробив героїчну спробу спрямувати Росію на шлях демократичного розвитку, але жорстоко був придушений царизмом. Переслідування прихильників цієї ідеї не зникло навіть після страти ватажків декабристського руху на Сенатській площі Петербурга в 1825 році, зокрема, О. Пушкіна за його послання до ув'язнених декабристів у Сибіру, а також М. Лермонтова – автора гнівної сатири «На смерть поета», що висвітлювала найтиповіші вади і злочини тогочасної правлячої верхівки.

На цей же період припадає також пробудження національної свідомості, підкорення Росією народів, у тому числі й українців, що прагнули відновлення козацьких порядків на своїй території, здобуття права здійснювати освітньо-культурну програму рідною мовою. Цілком закономірно, що автор «Енеїди» – першого твору, написаного тогочасною українською мовою, не міг залишатися осторонь, за що потрапив під слідство і був занесений до списку «неблагонадійних осіб», що сприяли або безпосередньо брали участь в декабристському русі. Це підтверджується багатьма архівними матеріалами, значна частина яких була оприлюднена лише після здобуття Україною незалежності. Отже, особистість І. Котляревського, як, до речі, й інших діячів української культури, зокрема П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова тепер поставала в дещо іншому освітленні, ніж у радянській критиці та літературознавстві, що представляли їхню творчість як своєрідну забаву дворянської

інтелігенції, імітацію прихильного ставлення до народу і т. ін.

Події літературно-мистецького життя, зображені в п'єсі О. Чугуя «Степовий орел», досить виразно контрастують такому трактуванню, створюють об'єктивний образ І. П. Котляревського, як невтомного борця за права українського народу мати свою культурну ідентичність, своє місце в світовій історії. Саме цим і визначається сюжетно-композиційна особливість та добір персонажів п'єси «Степовий орел».

Автор зосереджує свою увагу на найбільш показових етапах життєвого і творчого шляху І. Котляревського – здобуття освіти, праця домашнім учителем у поміщицькій родині, активне вивчення і збирання народної творчості, безпосередня участь в обрядових дійствах, служба у війську в добу російсько-турецької війни та підготовці козацьких підрозділів для боротьби з Наполеоном, активна діяльність, спрямована на прискорення будівництва і відкриття стаціонарного театру в Полтаві. А найголовніше – написання перших п'єс українською мовою – «Наталки Полтавки» і «Москаля-чарівника» та їх сценічне втілення в тогочасному театрі.

Цілком виправданим є включення в сюжетну тканину п'єси «Степовий орел» сцен-ескізів, пов'язаних з викупом М. Шепкіна із неволі, безпосередня участь губернатора Миколи Григоровича Рєпніна в цьому та інших процесах підтримки діячів української культури. Логічно вмотивованими є також – поява в Полтавському театрі Гоголя-гімназиста та його зустріч із І. Котляревським, творами якого захоплювався автор «Ревізора» та «Мертвих душ» навіть у зрілому віці; епізоди, що ґрунтуються на архівних матеріалах, оприлюднених у роки незалежності України; зокрема стисло відтворене засідання Малоросійського товариства, участь у ньому І. Котляревського, П. Пестеля, В. Лукашевича, В. Тарновського, В. Кочубея, Семена та Олексія – синів В. Капніста, відверта дискусія між ними щодо розв'язання найактуальніших питань того часу, шляхів і способів демократизації суспільства, виходу із глибокої та затяжної кризи. Завдяки вдалій сюжетно-композиційній будові, у п'єсі «Степовий орел» виразно зображено бодай кількома репліками багатьох видатних діячів мистецтва й літератури тогочасної Полтави та її околиць, зокрема батька М. Гоголя – Василя Панасовича Яновського – автора п'єс «Простак» і «Собака-вівця», написаних українською мовою; виконавців головних ролей у п'єсах «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник»: Петра – Барсовим П., Миколи – Павловим Ю., Чупруна – Угаровим І., Фінтика – Городенським М., Возного – Медведєвим К., Наталки – Нальотовою К. та Пряженківською Т.

Показово, що в п'єсі «Степовий орел» вдало використано досить своєрідний прийом так

званого «дистанційного» діалогу – розмову автора «Енеїди», незалежну від простору і часу, не лише з полтавцями, а й з мешканцями інших міст України й Росії, зокрема з М. Новиковим, І. Срезневським та М. Гоголем у період його від'їзду до Італії на лікування. За цим же принципом озвучена й репліка – Т. Шевченка з його послання «На вічну пам'ять Котляревському» – «Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди, поки сонце в небі сяє, тебе не забудуть», що надає фіналові п'єси особливої виразності.

Отже, максимальна насиченість п'єси «Степовий орел» різноманітними, але тісно пов'язаними між собою епізодами, цілком відповідає тій вимозі драматургічної поетики, яку називають концентрацією та єдністю дії.

Це ж саме слід сказати і про майстерно побудовані діалоги та монологи, серед яких, закономірно, чимало пісенних партій, взятих із п'єс І. Котляревського, зокрема із його комічної опери «Наталка Полтавка», а також із пісенної скарбниці українського фольклору.

Незважаючи на те, що п'єса «Степовий орел», за визначенням автора, названа драмою, в ній мають місце також елементи гумору та сатири, зокрема при зображенні картини обрядового дійства, формування загону ополченців, дворянського балу, а також створенні образів – поміщика Хоми Яроша та купця Петра Щур-Вужейкіна – типових захисників кріпосницького ладу.

Невипадково ж останній, ставши мером міста Полтави, поспішає зробити донесення в поліцію на І. Котляревського з метою поновлення слідства про причетність українського письменника до декабристського руху та бажання побачити його публічно покараним на Полтавському майдані Слави за зразком Петербурзької розправи з декабристами. Цей чиновник настільки впевнений у здійсненні своїх прагнень, що вже подбав про виготовлення кількох шибениць. Такий план покарання перелякав навіть поліцмейстера, який поспішив угамувати кривавого мера нагадуванням про те, що він теж може потрапити під слідство за несвоєчасно зроблене донесення.

Неважко здогадатися, що це той же прийом опосередкованого викриття засобами комедійного слова злочинних дій тогочасної влади, що й у знаменитій «Енеїді» І. Котляревського, майстерно використаний О. Чугуєм у біографічному творі «Степовий орел». Чітке дотримання вимог драматургічної поетики робить цю п'єсу досить виразною в сценічному відношенні, а це корисно прислужиться під час постановки її в театрі.

Слід зауважити, що багато подібних прийомів і засобів простежуються також у наступній п'єсі біографічного плану «Солов'їна доля», завершений О. Чугуєм у 2013 році. Значною мірою цьому сприяв подібний життєвий матеріал – нелегка доля українського митця світової слави

Олександра Мишуги. Однак відмінність цієї п'єси полягала в тому, що зображення долі співака вимагала використання чималої кількості безпосередніх ілюстрацій його високої акторської майстерності – виконання арій і дуетів із майже всіх наявних тоді класичних творів оперного мистецтва.

Заслуга автора п'єси «Солов'їна доля» виявилася в умінні не лише вдало вибрати ілюстрації з цих творів, а й майстерно використати їх при відтворенні важкої долі талановитого українського митця, який більшу частину свого життя провів за межами своєї Батьківщини, але не втратив національної ідентичності. Більше того, гордився нею і постійно дбав про розвиток української культури, освіти і науки, щедро спонсоруючи її діячів, ніколи не втрачав віри в здобуття Україною незалежності.

Тематика п'єси вимагала бодай згадки про знаменитих діячів оперного мистецтва, зокрема Енріко Карузо, Руджеро Леонковалло, Миколу Лисенка та багатьох інших. Драматург успішно розв'язав цю проблему завдяки використанню улюбленого прийому створення міні-образу за допомогою кількох (нерідко однієї-двох) реплік. Аналогічний лаконізм і виразність зображення простежується також при відтворенні важкої долі прохачів-інвалідів Першої світової війни, серед яких опинився і видатний український співак.

Цілком очевидно, що таку кількість образів митців і діячів Олександра Мишуги не можна було відтворити в одній п'єсі. Саме тому вона також, як і попередня, складається з двох частин, які мають промовисті назви – «Гернистими стежками» та «На крилах слави», а відтак, потребує окремого і детального дослідження.

Підсумовуючи викладені в цій студії спостереження, приходимо до висновку, що згадані п'єси О. Чугуя засвідчують цілковите освоєння ним біографічного жанру в процесі драматургічного відтворення дійсності, майстерне використання прийомів і засобів драматургічної поетики, зокрема у виборі конфлікту та персонажів, здатних вести боротьбу до повної перемоги або поразки, досягненні максимальної напруженості, єдності та концентрації дії, побудові драматургічних діалогів та монологів.

Завдяки цим якостям п'єси особистість І. Котляревського постає в усій її багатогранності та привабливості, максимально наближеною до реальної дійсності того часу. Саме тому драматургічний портрет «Степовий орел», створений О. Чугуєм, може корисно прислужитися не лише викладачам вищої та середньої школи, а й усім шанувальникам і майстрам художнього слова, музики та театального мистецтва, а відтак, заслуговує сценічного втілення зусиллями талановитих служителів Мельпомени.

Література

1. Вірченко Т. І. Дискурс, еволюція, типологія художніх конфліктів української драматургії 1990–2010 років: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2012. 32 с.
2. Конончук Т. І. Вітаємо з добрим ужинком: просвітянину і драматургу Олексієві Чугую – 80 // Слово Просвіти. 2015. № 4 (796), 29 січня – 4 лютого. С. 15.
3. Новиков А. О. Дискурс національно-визвольних змагань в сучасній українській драматургії (за матеріалами творів М. Куця та О. Чугуя) // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : зб. наук. праць. Рівне : РВЦ МEGУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2015. № 1 (13). С. 255–261.
4. Тхорук Р. Художній світ сучасної української драми (1990-2002): наздоганяючи традицію // Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. CCXLV. Праці театрознавчої комісії. Львів: Б. в., 2003. С. 423, 426, 428.
5. Чугуй О. П. Степовий орел: п'єса-дилогія: (1. Кризь буревії. 2. Підкорення вершини). Драма. Харків: Обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім.Т.Шевченка, 2011. 76 с.

References

1. Virchenko T. I. Diskurs, evolyuciya, tipologiya hudozhnih konfliktiv ukrayinskoyi dramaturgiyi 1990–2010 rokov : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk : spec. 10.01.01 «Ukrayinska literatura» / Lviv. nac. un-t im. I. Franka. Lviv, 2012. 32 s.
2. Kononchuk T. I. Vitayemo z dobrim uzhinkom: prosvityaninu i dramaturgu Oleksiyevi Chuguyu – 80 // Slovo Prosviti. 2015. № 4 (796), 29 sichnya – 4 lyutogo. S. 15.
3. Novikov A. O. Diskurs nacionalno-vizvolnih zmaganiy v suchasnij ukrayinskij dramaturgiyi (za materialami tvoriv M. Kucya ta O. Chuguya) // Psihologo-pedagogichni osnovi humanizaciyi navchalno-vihovnogo procesu v shkoli ta VNZ : zb. nauk. prac. Rivne : RVC MEGU im. akad. S. Dem'yanchuka, 2015. № 1 (13). S. 255–261.
4. Thoruk R. Hudozhnij svit suchasnoyi ukrayinskoyi dramy (1990-2002): nazdoganyayuchi tradiciyu // Zapiski naukovoogo tovaristva imeni Shevchenka. T. CCXLV. Praci teatroznavchoyi komisiyi. Lviv: B. v., 2003. S. 423, 426, 428.
5. Chuguy O. P. Stepovij orel: p'yesa-dilogiya: (1. Kriz burevii. 2. Pidkorennya vershini). Drama. Harkiv: Oblasne ob'yednannya Vseukrayinskogo tovaristva «Prosvita» im.T.Shevchenka, 2011. 76 s.

Куриленко Ірина Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури (Бурсацький узвіз, 4, Харків, 61057, Україна); e-mail: spring2007@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8340-2192>

Куриленко Ирина Анатольевна, кандидат филологических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры (Бурсацкий спуск, 4, Харьков, 61057, Украина); e-mail: spring2007@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8340-2192>

Kurylenko Iryna, PhD in Philology, Associate Professor, The Kharkiv State Academy of Culture (Bursatskyi uzviz, 4, Kharkiv, 61057, Ukraine); e-mail: spring2007@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8340-2192>